

॥षष्ठः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयसंहितायां द्वितीयकाण्डे षष्ठः प्रश्नः॥

सुमिधौ यजति वसुन्तमेवर्त्तनामवं रुन्धे तनूनपांतं यजति ग्रीष्ममेवावं रुन्ध इडो यंजति वरुषा एवावं रुन्धे बरुहिर्यजति शुरदमेवावं रुन्धे स्वाहाकारं यंजति हेमन्तमेवावं रुन्धे तस्माथ्स्वाहांकृता हेमन्पश्वोऽवं सीदन्ति सुमिधौ यजत्युषसं एव देवतानामवं रुन्धे तनूनपांतं यजति यज्ञमेवावं रुन्ध - (१)

इडो यंजति पशुनेवावं रुन्धे बरुहिर्यजति प्रजामेवावं रुन्धे सुमानयत उपभूतस्तेजो वा आज्यं प्रजा बरुहिः प्रजास्वेव तेजो दधाति स्वाहाकारं यंजति वाचमेवावं रुन्धे दशं संपद्यन्ते दशाक्षरा विराङ्गुराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे सुमिधौ यजत्यस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति तनूनपांतं यजति (२)

यज्ञ एवान्तरिक्षे प्रति तिष्ठतीडो यंजति पशुष्वेव प्रति तिष्ठति बरुहिर्यजति य एव देवयानाः पन्थानस्तेष्वेव प्रति तिष्ठति स्वाहाकारं यंजति सुवर्गं एव लोके प्रति तिष्ठत्येतावन्तो वै दैवलोकास्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठति देवासुरा एषु लोकेष्वस्पर्धन्ते ते देवाः प्रयाजैरेभ्यो लोकेभ्योऽसुरान्नाणुदन्तु तत्रयाजानां (३)

प्रयाजत्वं यस्यैवं विदुषः प्रयाजा इज्यन्ते प्रैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यानुदतेऽभिक्रामं जुहोत्यभिजित्यै यो वै प्रयाजानां मिथुनं वेद प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते सुमिधौ बृहीरिव यजति तनूनपांतमेकमिव मिथुनं तदिडो बृहीरिव यजति बरुहिरेकमिव मिथुनं तदेतद्वै प्रयाजानां मिथुनं य एवं वेद प्र (४)

प्रजयां पशुभिर्मिथुनैर्जायते देवानां वा अनिष्टा देवता आसन्नथासुरा यज्ञमजिघां सन्ते देवा गायत्रीं व्यौहून पश्चाक्षराणि प्राचीनानि त्रीणि प्रतीचीनानि ततो वर्म यज्ञायाभेवद्वर्म यजमानाय यत्रयाजान्नयाजा इज्यन्ते वर्मेव तद्यज्ञाय क्रियते वर्म यजमानाय भ्रातृव्याभिभूत्यै तस्माद्वर्ष्यं पुरस्ताद्वर्ष्यैः पश्चाद्वर्ष्यैः देवा वै पुरा रक्षाभ्य - (५)

इति स्वाहाकारेण प्रयाजेषु यज्ञं सुङ्गस्थाप्यमपश्यन्तं स्वाहाकारेण प्रयाजेषु समस्थापयन्ति वा पुतद्यज्ञं छिन्दन्ति यथस्वाहाकारेण प्रयाजेषु सङ्गस्थापयन्ति प्रयाजानिष्टा

हृवीङ्ग्यभिघारयति यज्ञस्य सन्तत्या अथो हृविरेवाकरथो यथापूर्वमुपैति पिता वै प्रयाजाः प्रजाऽन्याजा यत्प्रयाजानिष्ठा हृवीङ्ग्यभिधारयति पितैव तत्पुत्रेण साधारणं (६)

कुरुते तस्मादाहृर्यश्चैव वेद यश्च न कुथा पुत्रस्य केवलं कुथा साधारणं पितुरित्यस्कन्नमेव तद्यत्प्रयाजेष्विष्टेषु स्कन्दति गायुत्र्यैव तेन गर्भं धत्ते सा प्रजां पशून् यजंमानायु प्र जनयति॥ (७)

यज्ञति यज्ञमेवावरुद्धे तनूपांतं यजति प्रयाजानामुव वेद प्र रक्षान्युः साधारणं पञ्चत्रिःशब्दः॥७॥ [१]

चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ यदाज्यभागौ यज्ञति चक्षुषी एव तद्यज्ञस्य प्रतिं दधाति पूर्वर्धे जुहोति तस्मात्पूर्वर्धे चक्षुषी प्रबाहुंजुहोति तस्मात्प्रबाहुकक्षुषी देवलोकं वा अग्निना यजंमानोऽनु पश्यति पितूलोकं सोमैनोत्तरार्थेऽग्नये जुहोति दक्षिणार्थं सोमायैवमिंव हीमौ लोकावृनयौर्लोकयोरनुख्यात्ये राजानौ वा एतौ देवतानां (८)

यद्ग्रीषोमावन्तरा देवता इज्येते देवतानां विधृत्यै तस्माद्राजां मनुष्यां विधृता ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे यजंमानः कुरुते येनान्यतोदतश्च पुशून्दाधारौभृयतोदतश्चेत्यचमनूच्याज्यभागस्य जुषाणेन यजति तेनान्यतोदतो दाधारर्चमनूच्यं हृविषं क्रृचा यज्ञति तेनोभृयतोदतो दाधार मूर्धन्वर्तीं पुरोनुवाक्यां भवति मूर्धनामेवैनं समानानां करोति (९)

नियुत्वंत्या यजति भ्रातृव्यस्यैव पुशूनि युवते केशिनः ह दार्भ्यं केशी सात्यंकामिरुवाच सुसपदां ते शक्तिरिङ्गं श्वो यज्ञे प्रयोक्तासु यस्यै वीर्येण प्रजातान्नातृव्यान्नुदते प्रति जनिष्यमाणान् यस्यै वीर्येणोभयोर्लोकयोज्योतिर्धते यस्यै वीर्येण पूर्वर्धेनानुङ्गान्मुनक्ति जघनार्थेन धेनुरिति पुरस्तालक्ष्मा पुरोनुवाक्यां भवति जातानेव भ्रातृव्यान्प्र णुदत उपरिष्टालक्ष्मा (१०)

याज्यां जनिष्यमाणानेव प्रति नुदते पुरस्तालक्ष्मा पुरोनुवाक्यां भवत्यस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्त उपरिष्टालक्ष्मा याज्यांमुष्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते ज्योतिष्मन्तावस्मा इमौ लोकौ भवतो य एवं वेदं पुरस्तालक्ष्मा पुरोनुवाक्यां भवति तस्मात्पूर्वर्धेनानुङ्गान्मुनत्युपरिष्टालक्ष्मा याज्यां तस्माञ्जघनार्थेन धेनुर्य एवं वेदं भुङ्ग एनमेतौ वज्रं आज्यं वज्रं आज्यभागौ (११)

वज्रो वषद्वारास्त्रिवृत्तमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्यायु प्र हरत्यछम्बद्वारमपगूर्य वषद्वरोति

सृत्यै गायुत्री पुरोनुवाक्या भवति त्रिष्टुग्याज्या ब्रह्मन्त्रेव क्षत्रमन्वारभयति तस्माद्वाहृणे
मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेद प्रैवैनं पुरोनुवाक्यं याऽऽहु प्रणयति याज्यं या गुमयति
वषद्वरेणैवैनं पुरोनुवाक्यं या दत्ते प्रयच्छति याज्यं या प्रति (१२)

वषङ्कारेण स्थापयति त्रिपदा पुरोनुवाक्यां भवति त्रयं इमे लोका एष्वेव लोकेषु प्रतिं तिष्ठति चतुर्ष्पदा याज्यां चतुर्ष्पद एव पशुनवं रुन्धे द्वाक्षुरो वैष्पङ्कारो द्विपाद्यजमानः पशुष्वेवोपरिष्टात्प्रति तिष्ठति गायत्री पुरोनुवाक्यां भवति त्रिष्टुग्याज्यैषा वै सप्तपदा शक्तरीयद्वा एतयां देवा अशिंक्षन्तदशक्वन् य एवं वेदं शक्रोत्येव यच्छिक्षति॥ (१३)

देवतानाङ्गोत्युपरिष्ठाङ्कमाऽऽज्यभागौ प्रति शक्तोत्येव द्वे च ॥६॥

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्वादिशस्थ आत्मनाज्यमधत्त तं देवा अंब्रुवन्नेष वाव
यज्ञो यदाज्यमप्येव नोऽत्रास्त्विति सौऽब्रवीद्यजान् व आज्यभागावुप स्तृणानभि
घारयनिति तस्माद्यजन्त्याज्यभागावुप स्तृणन्त्यभि घारयन्ति ब्रह्मवादिनौ वदन्ति
कस्मौथस्त्याद्यातयामान्यन्यानि हवीङ्ग्ययोतयाममाज्यमिति प्राजापत्य- (१४)

मिति ब्रूयादयात्यामा हि देवानां प्रजापतिरिति छन्दाङ्गसि देवेभ्योऽपाक्रामन्त्र वौभागानि हृव्यं वक्ष्याम् इति तेभ्ये एतच्चतुरवृत्तं तमधारयन्मुरोनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै वषद्वाराय यच्चतुरवृत्तं जुहोति छन्दाङ्गस्येव तत्प्रीणाति तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हृव्यं वहन्त्यज्ञिरसो वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्तदृष्टयो यज्ञवास्त्वभ्यवायन्ते- (१५)

इपश्यनुरोडाशं कूर्मं भूतं सर्पन्तं तमंब्रुवन्निन्द्राय ध्रियस्वं बृहस्पतये ध्रियस्वं
विश्वेभ्यो देवेभ्यो ध्रियस्वेति स नाधिर्यत् तमंब्रुवन्नग्नये ध्रियस्वेति सोऽग्नये ऽध्रियत् यदा ग्नेयो-
ऽष्टाकंपालोऽमावास्यायां च पौर्णमास्यां चाँच्यृतो भवति सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै
तमंब्रुवन्कथाहास्था इत्यनुपाक्तो भूवमित्यंब्रवीद्यथाक्षोऽनुपाक्तो - (१६)

ज्वार्छत्येवमवारुमित्युपरिष्टादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै
सर्वाणि कपालान्यभि प्रथयति तावतः पुरोडाशानमुष्मिल्लेकेऽभि जंयति यो विदंग्भः स
नैरकृतो योऽशृतः स गौद्रो यः शृतः स सदेवस्तस्मादविदहता शृतङ्कृत्यः सदेवत्वाय
भस्मनाऽभि वासयति तस्मांमाऽसेनास्थि छुन्न वेदेनाभि वासयति तस्मात् (१७)

केशैः शिरश्छुन्नं प्रच्युतं वा पुतदस्मालोकादगतं देवलोकं यच्छ्रूतं हविरनभि-

घारितमभिघार्योद्वासयति देवत्रैवैनंद्रमयति यद्येकं कुपालं नश्येदेको मासः संवथ्सुरस्यानवेतः स्यादथ यज्ञमानः प्र मीयेत् यद्वे नश्येतां द्वौ मासौ संवथ्सुरस्यानवेतौ स्यातामथ यज्ञमानः प्र मीयेत् सङ्ख्यायोद्वासयति यज्ञमानस्य (१८)

गोपीथाय यदि नश्येदाश्चिनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावापृथिव्यमेककपालमश्चिनौ वै देवानां भिषजौ ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति द्यावापृथिव्यं एककपालो भवत्यनयोर्वा एतत्र्नश्यति यत्रनश्यत्यनयोर्वै द्विन्दति प्रतिष्ठित्यै॥ (११)

प्राजापत्यन्तेऽक्षोऽनुपाक्तो वेदेनाऽभि वासयति तस्माद्यज्ञमानस्य द्वात्रिःशत्॥६॥ [३]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसूव इति स्फ्यमा दत्ते प्रसूत्या अश्विनौ बाहुभ्यामित्याहश्विनौ हि देवानां मध्यर्यु आस्ता॑ पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह् यत्यै शतभृष्टिरसि वानस्पुत्रो द्विष्ठुतो वृध इत्याह् वज्रमेव तथसङ्क्षयति भ्रातृव्याय प्रहरिष्यन्स्तम्बयुजुरहरत्येतावती॒ वै पृथिवी यावती॒ वेदिस्तस्या॑ एतावत् एव भ्रातृव्यं निर्भजति (२०)

तस्मान्नाभागं निर्भजन्ति त्रिरहरति त्रयं इमे लोका एवैनं लोकेभ्यो निर्भजति
तृष्णों चतुर्थं ६ हरत्यपरिमितादेवैनं निर्भजत्युद्धन्ति यदेवास्या अमेध्यं तदपं हन्त्युद्धन्ति
तस्मादोषधयः परां भवन्ति मूलं छिनत्ति भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति पितृदेवत्यातिखातेयतीं
खनति प्रजापतिना (२१)

एतत्करोति यद्वेदि करोति धा असि स्वधा असीति योयुप्यते शान्त्यै प्रोक्षणीरा
सांदयत्यापो वै रक्षोग्नी रक्षसामपंहत्यै स्फ्यस्य वर्त्मन्सादयति यज्ञस्य सन्तत्यै यं द्विष्यात्तं
ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति॥ (२३)

भजति प्रजाप्तिनेव वै त्रयस्मिंश्च॥४॥

ब्रह्मवादिनो वदन्त्यद्विरह्यवीर्णि प्रौक्षीः केनाऽप इति ब्रह्मणेति ब्रूयादद्विरह्यवे

हृवी॒षि प्रोक्षति॑ ब्रह्मणा॒उप इ॒ध्माबुरुहि॑ प्रोक्षति॑ मे॒ध्यंमेवैनं॒त्करोति॑ वेदिं॑ प्रोक्षत्युक्षा॑ वा॑
ए॒षाऽलोमका॑उमेध्या॑ यद्वेदिर्मेध्यामेवैना॑ करोति॑ दिवे॑ त्वा॑उन्तरिक्षाय॑ त्वा॑ पृथिव्यै॑ त्वोति॑
बुरुहिरुसाद्य॑ प्रो- (२४)

क्षत्येभ्य ए॒वैनलोकेभ्यः प्रोक्षति॑ कृरमिव॑ वा॑ ए॒तत्करोति॑ यत्खनंत्युपो॑ नि॑ नयति॑ शान्त्यै॑
पुरस्ता॑त्प्रस्तुरं गृह्णाति॑ मुख्यंमेवैनं॑ करोतीयन्तं गृह्णाति॑ प्रजापतिना॑ यज्ञमुखेन॑ सम्मितं॑
बुरुहि॑ स्तृणाति॑ प्रुजा॑ वै॑ बुरुहि॑ पृथिवी॑ वेदिः प्रुजा॑ ए॒व पृथिव्यां॑ प्रतिष्ठापयत्यनंतिदृश्वरः॑
स्तृणाति॑ प्रुजयै॒वैनं॑ पशुभिरुनंतिदृश्वरं॑ करो- (२५)

त्युत्तरं बुरुहिषः॑ प्रस्तुरः॑ सांदयति॑ प्रुजा॑ वै॑ बुरुहिर्यजंमानः॑ प्रस्तुरो॑ यजंमानमेवा-
यंजमानादुत्तरं॑ करोति॑ तस्माद्यजंमानो॑यजमानादुत्तरो॑उन्तर्दृधाति॑ व्यावृत्या॑ अनक्ति॑
हृविष्कृतमेवैनं॑ सुवर्गं लोकं गंमयति॑ त्रेधानक्ति॑ त्रयं॑ इमे॑ लोका॑ ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लोकेभ्यौ-
जनक्ति॑ न प्रति॑ क्षणाति॑ यत्प्रतिशृणीयादनूर्ध्वं॑ भावुकं॑ यजंमानस्य॑ स्यादुपरीव॑ प्र
हर- (२६)

त्युपरीव॑ हि॑ सुवर्गो॑ लोको॑ नि॑ यच्छति॑ वृष्टिमेवास्मै॑ नि॑ यच्छति॑ नात्यग्रं॑ प्र हरैदत्यंग्रं॑
प्रहरैदत्यासारिण्यंध्यर्योर्नाशुका॑ स्यान्न॑ पुरस्तात्प्रत्यस्येद्यत्पुरस्ता॑त्प्रत्यस्यै॑सुवर्गलोकाद्यजं-
मानं॑ प्रति॑ नुदेत्याश्च॑ प्र हरति॑ यजंमानमेव॑ सुवर्गं लोकं गंमयति॑ न विष्वश्चं॑ वि॑ युयाद्विष्वश्चं॑
वियुयाथ॑ (२७)

स्यस्य॑ जायेतोर्ध्ममुद्यौ॑त्यूर्ध्मिव॑ हि॑ पुःसः॑ पुमानेवास्य॑ जायते॑ यथ्स्फेनं॑ वोपवेषेण॑
वा॑ योयुप्येत॑ स्तृतिरेवास्य॑ सा॑ हस्तेन॑ योयुप्यते॑ यजंमानस्य॑ गोपीथाय॑ ब्रह्मवादिनो॑ वदन्ति॑
किं॑ यज्ञस्य॑ यजंमान॑ इति॑ प्रस्तर॑ इति॑ तस्य॑ कं॑ सुवर्गो॑ लोक॑ इत्याहवनीय॑ इति॑
ब्रूयाद्यत्रस्तरमाहवनीय॑ प्रहरति॑ यजंमानमेव॑ (२८)

सुवर्गं लोकं गंमयति॑ वि॑ वा॑ ए॒तद्यजंमानो॑ लिशते॑ यत्प्रस्तुरं॑ योयुप्यन्ते॑ बुरुहिरनु॑
प्रहरति॑ शान्त्या॑ अनारम्भ॑ इव॑ वा॑ ए॒तरह्यध्वर्युः॑ स॒ईश्वरो॑ वैपुनो॑ भवितोर्धुवा-॑
जसीतीमामभि॑ मृशतीयं॑ वै॑ ध्रुवाऽस्यामेव॑ प्रति॑ तिष्ठति॑ न वैपुनो॑ भंवत्यगा॑ (३)नंग्रीदित्याह॑
यद्वृयादग्निग्रिरित्यग्रावग्निं॑ गंमयेन्निर्यजंमान॑ सुवर्गलोकाङ्गजेदग्नित्येव॑ ब्रूयाद्यजंमानमेव॑
सुवर्गं लोकं गंमयति॥१९)

आ॒सा॒द्य प्रानंति॒दशं करोति हरति वियु॒द्यजंमानमेवाश्चिरितं सु॒संदेश च॥६॥ [५]

अ॒ग्ने॒स्त्रयो ज्याया॑सो भ्रातर आ॒सन्ते देवेभ्यो हृव्यं वहन्तः प्रार्मी॒यन्त् सौ॑
अ॒ग्निर्बिभेदित्थं वाव स्य आर्तिं॒मारिष्यतीति॒ स निलो॒यत् सोऽपः प्राविशत्तं देवताः
प्रैषमैच्छुन्तं मथ्यः प्राब्र॑वीत्तमशपद्धियाधिया त्वा वध्यासुर्यो मा प्रावोच्च इति॒ तस्मान्मथ्य
धियाधिया घन्ति शसो - (३०)

हि तमन्विद्दन्तमबुन्नुपं न आ वर्तस्व हृव्यं नौ वहेति॒ सौ॒ज्ञवीद्वरं वृणै॒
यदेव गृहीतस्याहुतस्य बहिःपरिधि॒ स्कन्दात्तमे भ्रातृणां भागधेयमसुदिति॒ तस्माद्यद्
गृहीतस्याहुतस्य बहिःपरिधि॒ स्कन्दति॒ तेषां तद्वांगधेयं तानेव तेन प्रीणाति॒ परिधीन्परि॒
दधाति॒ रक्षंसामपंहत्यै॒ सङ्ग स्पर्शयति॒ (३१)

रक्षंसामनन्ववचाराय न पुरस्तात्परि॒ दधात्यादित्यो हृवोद्यन्पुरस्ताद्रक्षाऽस्यपहन्त्यृद्धै॒
सुमिधावा दधात्युपरिष्टादेव रक्षाऽस्यपं हन्ति॒ यजुषाऽन्यां तृष्णीमन्यां मिथुनत्वायु द्वे आ॒
दधाति॒ द्विपाद्यजंमानः प्रतिष्ठित्यै॒ ब्रह्मवादिनो वदन्ति॒ स त्वै यजेत् यो यज्ञस्याऽत्यर्या॒
वर्सीयाऽन्त्यादिति॒ भूपतये॒ स्वाहा॒ भुवनपतये॒ स्वाहा॒ भूतानां॒ (३२)

पतंये॒ स्वाहेति॒ स्कन्नमनु॒ मन्त्रयेत् यज्ञस्यैव तदात्या॒ यजंमानो वर्सीयान्भवति॒
भूयसीरुहि॒ देवताः प्रीणाति॒ जामि॒ वा एतद्यज्ञस्यै॒ क्रियते॒ यदन्वश्चौ॒ पुरोडाशो॒ वुपाऽशुयाजम-
न्तरा॒ यजुत्यजामित्वायाथौ॒ मिथुनत्वायुग्निरुमुष्मिलोक॒ आर्सीद्युमौ॒ इस्मिन्ते॒ देवा॒
अंब्रवुन्नेतेमौ॒ वि॒ पर्यूहामेत्युन्नाद्येन॒ देवा॒ अग्नि-॒ (३३)

मुपामंत्रयन्त राज्येन॑ पितरो॑ युमं तस्मादग्निर्देवानामन्नादो युमः पितृणाऽराजा॒ य
एवं वेद प्र राज्यमन्नाद्यमाप्नोति॒ तस्मां एतद्वांगधेयं प्रायच्छुन् यदुग्रयै॒ स्विष्टकृतेऽवद्यन्ति॒
यदुग्रयै॒ स्विष्टकृतेऽवद्यति॒ भागधेयैनैव तद्वद्रः॒ समर्धयति॒ सुकृथस्कृदवं द्यति॒ सुकृदिवं॒ हि॒
रुद्र उत्तरार्धादवं द्यत्येषा॒ वै॒ रुद्रस्य॒ (३४)

दिख्यस्वायामेव दिशि॒ रुद्रं निरवदयते॒ द्विरभि॒ घारयति॒ चतुरवत्तस्याऽत्यै॒ पशवो॒ वै॒
पूर्वा॒ आहुतय एष रुद्रो॒ यदग्निर्यत्पूर्वा॒ आहुतीरुभि॒ जुहुयाद्रुद्राय॑ पशूनपि॒ दध्यादपशुर्यजंमानः॒
स्यादतिहाय॑ पूर्वा॒ आहुतीर्जुहोति॒ पशूनां गोपीथाय॑॥ (३५)

मनुः पृथिव्या यज्ञियमैच्छुध्स धूतं निषिक्तमविन्दस्मौऽब्रवीत्कोऽस्येश्वरो यज्ञेऽपि कर्तोरिति तावब्रूतां मित्रावरुणौ गोरेवावमीश्वरौ कर्तोः स्व इति तौ ततो गाः समैरयताः सा यत्रयत्र न्यक्रामत्ततो धूतमपीड्यत तस्माद् धूतपंद्युच्यते तदस्यै जन्मोपहूतः रथन्तरः सुह पृथिव्येत्याहे- (३६)

यं वै रथन्तरमिमामेव सुहान्नाद्येनोपं ह्यत उपहूतं वामदेव्य य सुहान्नतरिक्षेणेत्याह पश्वो वै वामदेव्यं पश्नैव सुहान्नतरिक्षेणोपं ह्यत उपहूतं बृहस्पति दिवेत्याहैरं वै बृहदिरामेव सुह दिवोपं ह्यत उपहूताः सुस होत्रा इत्याहु होत्रा एवोपं ह्यत उपहूता धेनुः (३७)

सुहरसभेत्याह मिथुनमेवोपं ह्यत उपहूतो भक्षः सखेत्याह सोमपीथमेवोपं ह्यत उपहूताँ (४) हो इत्याहुऽत्मानमेवोपं ह्यत आत्मा ह्युपहूतानां वसिंष्ठ इडामुपं ह्यते पश्वो वा इडा पश्नैवोपं ह्यते चतुरुपं ह्यते चतुष्पादो हि पश्वो मानवीत्याह मनुरुद्येता- (३८)

मग्रेऽपश्यद् धूतपदीत्याह यदेवास्यै पदाद् धूतमपीड्यत तस्मादेवमाह मैत्रावरुणीत्याह मित्रावरुणौ ह्येनाः समैरयतां ब्रह्म देवकृतमुपहूतमित्याहु ब्रह्मैवोपं ह्यते दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्या इत्याह देवमनुष्यानेवोपं ह्यते य इमं यज्ञमवान् ये यज्ञपर्ति वर्धनित्याह (३९)

यज्ञाय चैव यजमानाय चाऽशिषमा शास्त उपहूते द्यावापृथिवी इत्याहु द्यावापृथिवी एवोपं ह्यते पूर्वजे ऋतावरी इत्याह पूर्वजे ह्येते ऋतावरी देवी देवपुत्रे इत्याह देवी ह्येते देवपुत्रे उपहूतोऽयं यजमान इत्याह यजमानमेवोपं ह्यत उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहूतो भूयसि हविष्करणं उपहूतो दिव्ये धामनुपहूत - (४०)

इत्याह प्रजा वा उत्तरा देवयज्या पश्वो भूयो हविष्करणः सुवर्गो लोको दिव्यं धामेदमसीदमसीत्येव यज्ञस्य प्रियं धामोपं ह्यते विश्वमस्य प्रियमुपहूतमित्याहाऽबद्धकारमेवोपं ह्यते॥ (४१)

आह धेनुरेता वर्धनित्याह धामनुपहूतश्चतुर्लिङ्गश्चाच॥६॥

[७]

पश्वो वा इडा स्वयमा दत्ते काममेवाऽत्मना पशुनामा दत्ते न ह्यन्यः कामं पशुनां प्रयच्छति वाचस्पतये त्वा हुतं प्राशनामीत्याह वाचमेव भागुधेयैन प्रीणाति सदसुस्पतये

त्वा हुतं प्राशजामीत्याह स्वगाकृत्यै चतुरवृत्तं भवति हृविर्वै चतुरवृत्तं पशवंशतुरवृत्तं यद्धोता^०
प्राशजीयाद्वोता- (४२)

इति मार्च्छेद्यदग्नौ जुहुयाद्रुद्रायं पशूनपि दध्यादपुशुर्यजमानः स्याद्वाचस्पतये त्वा
हुतं प्राशजामीत्याह पुरोक्षमैवनज्ञहोति सदसुस्पतये त्वा हुतं प्राशजामीत्याह स्वगाकृत्यै
प्राशजन्ति तीर्थ एव प्राशजन्ति दक्षिणां ददाति तीर्थ एव दक्षिणां ददाति वि वा एतद्यज्ञं (४३)

छिन्दन्ति यन्मध्यतः प्राशजन्यद्विमार्जयन्त आपो वै सर्वा देवता देवताभिरेव यज्ञः सं
तंन्वन्ति देवा वै यज्ञाद्रुद्रमन्तरायन्त्स यज्ञमविध्यत्तं देवा अभि समर्गच्छन्त कल्पतां
न इदमिति तेऽब्रुवन्धिस्वष्टं वै न इदं भविष्यति यदिमः राधयिष्याम इति तथिस्वष्टकृतः
स्विष्टकृत्वं तस्याऽविद्धुं नि- (४४)

रकृन्तुन् यवेन सम्भितं तस्माद्यवमात्रमव द्येद्यज्ञायोऽवद्येद्रोपयेत्तद्यज्ञस्य यदुप
च स्तृणीयादभि च घारयेदुभयतः सङ्खायि कुर्यादवदायाभि घारयति द्विः सं पंचते
द्विपायज्ञमानः प्रतिष्ठित्यै यत्तिरश्चीनं मतिहरेदनभिविष्टं यज्ञस्याभि विष्टेदग्रेण परि हरति
तीर्थनेव परि हरति तत्पूष्णे पर्यहरन्तत् (४५)

पूषा प्राशय दत्तोऽरुणत्तस्मात्पूषा प्रपिष्ठभागोऽदन्तको हि तं देवा अब्रुवन्वि वा
अयमार्घ्यप्राशित्रियो वा अयमभूदिति तद्वृहस्पतये पर्यहरन्सोऽविभेद्वृहस्पतिरित्यं वाव
स्य आर्तिमारिष्यतीति स एतं मत्रमपश्यन्थसूर्यस्य त्वा चक्षुषां प्रति पश्यामीत्यब्रवीन्न हि
सूर्यस्य चक्षुः (४६)

किं चन हिनस्ति सोऽविभेत्प्रतिगृह्णन्त मा हि सिष्यतीति देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेन-
श्चिनोर्बुद्ध्या पूष्णो हस्ताभ्यां प्रति गृह्णामीत्यब्रवीश्चित्रप्रसूत एवैनद्विष्टाणा देवताभिः
प्रत्यंगृह्णाथ्सोऽविभेत्प्राशजन्त मा हि सिष्यतीत्यग्नेस्त्वाऽस्येन प्राशजामीत्यब्रवीन्न
ह्यग्रेरास्य किं चन हिनस्ति सोऽविभेत् (४७)

प्राशितं मा हि सिष्यतीति ब्राह्मणस्योदरेणेत्यब्रवीन्न हि ब्राह्मणस्योदरं किं चन
हिनस्ति बृहस्पतेर्ब्रह्मणेति स हि ब्रह्मिष्ठोऽप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति यः प्राशित्रं
प्राशजात्यद्विमार्जयित्वा प्राणान्थसमृशतेऽमृतं वै प्राणा अमृतमापः प्राणानेव यथास्थानमुपं
हयते॥ (४८)

प्राश्नजीयादोतां युजं निरहन्तचक्षुरास्यैङ्कं चन हिनस्ति सौऽविभेदतुंश्वत्वारिष्यत्वा॥७॥

[८]

अग्रीध आ देखात्युग्निमुखानेवर्वत्न्मीणाति समिधमा देखात्युत्तरासामाहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथौ समिद्वत्येव जुहोति परिधीन्धसम्मार्हिं पुनात्येवैनान्धस्कृथसंकृथसम्मार्हिं परांडिव हैतरहि यज्ञश्वतुः सं पद्यते चतुष्पादः पशवः पशूनेवाव रुन्धे ब्रह्मन्म स्थास्याम इत्याहात्र वा एतरहि यज्ञः श्रितो - (४९)

यत्र ब्रह्मा यत्रैव यज्ञः श्रितस्तत एवैनमा रभते यद्वस्तेन प्रमीवेद्वपुः स्याद्यच्छीर्णा शीर्षक्तिमान्धस्याद्यत्तुष्णीमासीतासं प्रत्तो यज्ञः स्यात्प्रति तिष्ठत्येव ब्रूयाद्वाचि वै यज्ञः श्रितो यत्रैव यज्ञः श्रितस्तत एवैन एव सम्य यच्छति देवं सवितेरेतत्ते प्रा- (५०)

इहेत्याहु प्रसूत्यै बृहस्पतिर्ब्रह्मेत्याहु स हि ब्रह्मिष्ठः स यज्ञं पाहि स यज्ञपतिं पाहि स मां पाहीत्याह यज्ञाय यज्ञानायाऽऽत्मने तेभ्ये एवाऽशिषुमा शास्तेऽनार्त्या आश्राव्याऽऽह देवान् यज्ञेति ब्रह्मवादिनो वदन्तीष्ठा देवता अथ कतुम एते देवा इति छन्दाऽसीति ब्रूयाद्वायुर्त्रीं त्रिष्टुभं (५१)

जगतीमित्यथो खल्वाहुर्ब्रह्माणा वै छन्दाऽसीति तानेव तद्यजति देवानां वा इष्ठा देवता आसुन्नथाग्निर्नदेऽज्वलत्तं देवा आहुतीभिरनूयाजेष्वन्विन्दन् यदनूयाजान् यज्ञत्युग्निमेव तथसमिन्द्व एतदुर्वै नामासुर आसीथस एतरहि यज्ञस्याऽशिषेमवृक्षं यद्वृयादेत- (५२)

दु द्यावापृथिवी भद्रमभूदित्येतदुमेवासुरं यज्ञस्याऽशिषं गमयेदिदं द्यावापृथिवी भद्रमभूदित्येव ब्रूयाद्यज्ञानमेव यज्ञस्याऽशिषं गमयत्यार्घं सूक्तवाकमुत नमोवाकमित्यां हेदमराथ्मेति वावैतदाहोपश्रितो दिवः पृथिव्योरित्याह द्यावापृथिव्योरहि यज्ञ उपश्रित ओमन्वती तेऽस्मिन् यज्ञे यज्ञमान द्यावापृथिवी (५३)

स्तामित्याहुऽशिषेमेवैतामा शास्ते यद्वृयाथ्मूपावसाना च स्वध्यवसाना चेति प्रमायुको यज्ञानः स्याद्यदा हि प्रमीयतेऽथेमामुपावस्यति सूपचरणा च स्वधिचरणा चेत्येव ब्रूयाद्वरीयसीमेवास्मै गव्यौतिमा शास्ते न प्रमायुको भवति तयोराविद्युग्निरिदः हुविरंजुषतेत्याह या अयोक्षम (५४)

देवतास्ता अंगीरथामेति वावैतदाह यन्न निर्दिशेत्पतिवेशं यज्ञस्याऽशीर्णच्छेदा शास्ते इयं यज्ञानोऽसावित्याह निर्दिशयैवैन एव सुवर्गं लोकं गंभयत्यायुरा शास्ते सुप्रजास्त्वमा शास्ते इत्याहुऽशिषेमेवैतामा शास्ते सजातवनस्यामा शास्ते इत्याह प्राणा वै संजाताः

प्राणानेव (५५)

नान्तरैति तदग्निर्देवो देवेभ्यो वनते वयमुग्रमानुषा इत्याहुग्निर्देवेभ्यो वनुते वयमनुष्यैभ्य इति वावैतदाहुह गतिर्वामस्येदं च नमो देवेभ्य इत्याहु याश्वैव देवता यज्ञति याश्व न ताभ्य एुवोभयीभ्यो नमस्करोत्यात्मनोऽनात्मेण॥ (५६)

श्रितस्ते प्र त्रिष्टुमेतद्यावापृथिवी या अयांक्षम् प्राणानेव पद्मत्वारिःशाच॥८॥ [१]

देवा वै यज्ञस्य स्वगाकृतारं नविन्दन्ते शुंयुं बारहस्पत्यमंब्रुवन्निमं नौ यज्ञङ् स्वगाकृतिर्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणै यदेवाब्राह्मणोक्तोऽश्रद्धधानो यज्ञते सा मै यज्ञस्याऽशीरसदिति तस्माद्ब्राह्मणोक्तोऽश्रद्धधानो यज्ञते शुंयुमेव तस्य बारहस्पत्यं यज्ञस्याऽशीर्गच्छत्येतन्ममेत्यब्रवीत्किं मै प्रजाया - (५७)

इति योऽपगुरातै शतेन यातयाद्यो निहनंस्महस्रेण यातयाद्यो लोहितं करवद्यावतः प्रस्कर्वं पाऽसून्त्सङ्घात् तावतः संवध्मरान्पितृलोकं न प्र जानादिति तस्माद्ब्राह्मणाय नापं गुरेत् न नि हन्यान्न लोहितं कुर्यादितावतात् हैनंसा भवति तच्छं योरा वृणीमहु इत्याहु यज्ञमेव तथस्वगा करोति त- (५८)

च्छुं योरा वृणीमहु इत्याहु शुंयुमेव बारहस्पत्यं भाग्येयैन् समर्थयति ग्रातुं यज्ञाय ग्रातुं यज्ञपतय इत्याहुऽशिष्मेवैतामा शास्ते सोमं यज्ञति रेतं एव तद्वधाति त्वष्टारं यज्ञति रेतं एव हितं त्वष्टा रूपाणि वि करोति देवानां पक्षीर्यजति मिथुनत्वायाग्निं गृहपतिं यज्ञति प्रतिष्ठित्यै जामि वा एुतद्यज्ञस्य क्रियते (५९)

यदाज्येन प्रयाजा इज्यन्त आज्येन पक्षीसंयाजा ऋचमनूच्यं पक्षीसंयाजानामृचा यंजत्यजामित्वायाथो मिथुनत्वाय पङ्किप्रायणो वै यज्ञः पङ्कुदयनः पञ्च प्रयाजा इज्यन्ते चत्वारः पक्षीसंयाजाः संमिष्ययज्ञः पञ्चमं पङ्किमेवानुं प्र यन्ति पङ्किमनूद्यन्ति॥ (६०)

प्रजायां करोति तरिक्येते त्रयंस्त्रिःशाच॥४॥ [१०]

युक्ष्वा हि देवहूतमाऽ अश्वाऽ अग्ने रथीरिव। नि होतां पूर्व्यः संदः। उत नौ देवदेवाऽ अच्छां वोचो विदुष्टरः। श्रद्धिश्वा वार्या कृधि। त्वऽ हु यद्विष्णु सहसः सूनवाहुता। ऋतावा यज्ञियो भुवः। अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य शतिनस्पतिः। मूर्धा कुवी रथीणाम् तं नेमिमृभवो यथा नमस्व सहूतिभिः। नेदीयो यज्ञः- (६१)

मंडिरः। तस्मै नूनमभिद्युवे वाचा विरूप नित्यंया। वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिम्। कमुँ ष्विदस्य सेनयाऽग्नेरपांकचक्षसः। पणि गोषु स्तरामहे। मा नौ देवानां विशः प्रस्त्रातीरिवोस्त्राः। कृशं न हासुरघ्नियाः। मा नः समस्य दृढ्यः परिद्वेषसो अङ्गुहतिः। ऊर्मिन नावुमा वंधीत। नमस्ते अग्र ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः। अमै- (६२)

रुमित्रमर्दय। कुविश्मु नो गविष्टयेऽग्ने संवेषिषो रुयिम्। उरुकृदुरु णस्कृधि। मा नौ अस्मिन्महाधुने परां वर्गाभुद्यथा। संवर्गः सः रुयिं जय। अन्यमस्मद्द्विया इयमग्ने सिषंकु दुच्छुना॑॥। वर्धा नो अमवच्छवः। यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मखस्य वा। तं घेदग्निर्वृधावति। परस्या अधि (६३)

संवतोऽवर्गः अभ्या तरा। यत्राहमस्मि ताः अवा। विद्वा हि तै पुरा वयमग्ने पितुर्यथाऽवसः। अधा ते सुम्रमीमहे। य उग्र इव शर्यहा तिग्मशृङ्गो न वःसंग। अग्ने पुरो रुरोजिथ। सखायः सं वः सम्यश्चमिषुः स्तोमं चाग्रयैः। वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नम्ने सहस्वते। सःसुमिद्युवसे वृत्पन्नग्ने विश्वान्यर्य आ। इडस्पुदे समिध्यसे स नो वसून्या भर। प्रजापते स वैदु सोमापूषणेमौ देवौ॥। (६४)

यज्ञममेरपि वृत्पन्नकान्नवि शुतिश्च॥ ४॥

[११]

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि। उशन्तुशत आ वंह पितृन् हविषे अत्तवै। त्वः सोम् प्रचिकितो मनीषा त्वः रजिष्टमनु नेषि पन्थाम्। तव प्रणीतो पितरो न इन्दो देवेषु रक्मभजन्त धीराः। त्वया हि नः पितरः सोम् पूर्वे कर्माणि चुक्रः पंवमान् धीराः। वन्वन्नवातः परिधीः रपैर्णु वीरेभिरश्वैर्मध्यवा भवा - (६५)

नः। त्वः सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ तत्तन्थ। तस्मै त इन्दो हुविषा विधेम वयः स्याम् पतयो रयीणाम्। अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छत् सदःसदः सदत सुप्रणीतयः। अत्ता हुवीःषि प्रयत्नानि बरहिष्यथा रयिः सर्ववीरं दधातन। बरहिषदः पितर ऊत्यर्वागिमा वो हव्या चक्रमा जुषध्वम्। त आ गतावसा शन्तमेनाथास्मभ्यः (६६)

शं योररुपो दधात। आहं पितृन्थसुविदत्राः अविष्मि नपातं च विक्रमं च विष्णोः। बरहिषदो ये स्वधयां सृतस्य भजन्त पित्वस्त इहाग्निष्ठाः। उपंहूताः पितरः सोम्यासौ बरहिष्येषु निधिषु प्रियेषु। त आगमन्तु त इह श्रुत्वाधिं ब्रुवन्तु ते अवन्त्वस्मान्।

उर्दौरतामवर् उत्परांसु उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासंः। असुं (६७)

य ईयुर्वृका क्रृतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु। इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्य ये पूर्वासो य उपरास ईयुः। ये पार्थिवे रजस्या निषंत्ता ये वां नूनः सुवृजनांसु विक्षु। अधायथा नः पितरः परासः प्रलासो अग्रं क्रृतमाशुषाणाः। शुचीदयन्दीधितिमुक्तशासः क्षामा भिन्नन्तो अरुणीरपं ब्रन्ता यदग्ने (६८)

कव्यवाहन पितृन् यक्ष्यृतावधः। प्र च हृव्यानि वक्ष्यसि देवेभ्यश्च पितृभ्य आ। त्वमग्र ईडितो जातवेदोऽवाङ्गुव्यानि सुरभीणि कृत्वा। प्रादाः पितृभ्यः स्वधया ते अंक्षन्नद्वित्वं देव प्रयंता हवीःषिं। मातली कुव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्बृहस्पतिरुक्तकभिर्वावधानः। याङ्क्षं देवा वांवृधुर्ये च देवास्त्वाहाऽन्ये स्वधया ऽन्ये मंदन्ति। (६९)

इमं यंम प्रस्तुरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः संविदानः। आ त्वा मत्राः कविशस्ता वंहन्त्वेना राजन् हविषां मादयस्व। अङ्गिरोभिरा गंहि यज्ञियैभिर्यमं वैरूपैरिह मादयस्व। विवस्वन्तः हुवे यः पिता तेऽस्मिन् यज्ञे बरुहिष्या निषद्यां। अङ्गिरसो नः पितरो नवंगवा अर्थर्वाणो भृगांवः सोम्यासंः। तेषां वयः सुमुतौ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम॥ (७०)

भृवास्पद्युमसु यदग्ने मदन्ति सौमनस एकश्च॥६॥

[१२]

सुमिथश्चूपी प्रजापतिराज्यं देवस्य स्फग्मवृषभ्याद्विग्रेष्मयो मनः पृथिव्याः पुश्योऽग्नीष्म देवा वै यज्ञस्य युक्तोशन्तस्वा द्वादश॥१२॥
सुमिथे यज्ञां तस्मात्राभागः हि तमनित्याह प्रजा वा अहेत्याह युक्त्वा हि संसृतिः॥७०॥
सुमिथः सौमनसे स्याम॥

हरिः ॐ ॥

॥कृष्ण-यजुर्वेदीय-तैत्तिरीय-संहितायां द्वितीयकाण्डे षष्ठः प्रश्नः समाप्तः॥ २-६ ॥

